

Szilágyi Zsófia

Ismerős idegen

(A nyolcvanéves Ferdinandy Györgyről)

Írók nyolcvanadik születésnapjának köszöntésére, szerencsére, egyre inkább vannak formuláink: találhatunk példát arra, miként lehet megszólalni meghatottan, irodalomtörténeti távlatból, az életművet értékelve, és így tovább. Igaz, a huszadik század eleje-közepe még nem bővelkedik effajta szövegekben, nálunk tolsztoji pályák nem nagyon vannak: különös belegondolni, hogy 79 évet élt irodalmunk talán leghíresebb „aggastyánja”, Jókai Mór, miként generációja „nagy öregje”, Füst Milán, akinél hallgatott órát Ferdinandy György is, és akinek *Látomás és indulat a művészetben* című kötetét magával vitte a trópusokra. Mostanában viszont, csak a közelmúltig menve vissza, ünnepelhattuk a 85 éves Sándor Ivánt, illetve, hogy olyanokat emlegessek, akikkel Ferdinandy gyakran bukkan fel egy névsorban: betöltötte a nyolcvanát nemrégiben az úgynevezett „nyugati magyar irodalom” két fontos alakja, Karátson Endre és András Sándor. Ráadásul, szerencsére, mindannyian aktív résztvevői irodalmunknak: az elmúlt egy-két év írásait tartalmazó Ferdinandy-kötet, az *Álomtalanítás*, idén jelent meg a Kortárs Kiadónál.

Már az első bekezdésben elejtettem két olyan közhelyet, amely szinte, hogy ezzel a kicsit zavaros kifejezéssel éljek, a Ferdinandyról szóló írások talapzatára van vésvé. Mintha meg sem lehetne említeni a nevét úgy, ha hozzá nem tesszük nyomban: nyugati magyar íróról beszélünk (tehát egy csoport tagjáról), ráadásul trópusi szerzőről (amilyenből nem sok akad irodalmunkban). Ebből a különös ellentmondásból, a Ferdinandyról gondolkodást fogva tartó klisékből indulnék ki ezúttal. Azért is merem ezt megtenni, bármennyire csábít a nyolcvanadik születésnap arra, hogy összegzést adjak az életműről, esetleg meghatottan beszéljek az emberről, aki a művei mögött áll, és akit tizenöt éve személyesen is ismerhetek, mert tanulmányt, monográfiát, személyes hangú köszöntőt egyaránt volt már alkalmam írni Ferdinandy Györgyről. Azt a kérdést vetném föl tehát, miért nem tudunk még most sem kimászni abból a kátyúból, hogy egy szerzőt a lakóhelye szerint címkézzünk meg? Persze, tisztában vagyok vele, hogy a „nyugati” meg a „trópusi” nem feltétlenül földrajzi kategória – de talán nem is egészen irodalmi. A baj az, hogy a „nyugatiság” hangoztatásával éppen elszigeteljük az írókat, és nem segítjük abban, hogy természetes egyértelműséggel legyen a magyar irodalom része. Miközben tehát a „nyugati” szerzőink azok, akiket leginkább a lakcímükkel (sokszor ráadásul *egykori* lakcímükkel, hiszen jó ideje Magyarországon él András Sándor, az év nagy részében pedig maga Ferdinandy is) határozzunk meg, épp ők keresik az irodalomban elfoglalt helyüket talán legtétovábbban. Nem véletlenül szerepel 2002-es, Ferdinandyról szóló könyvem egyik bevezető fejezetének mottójaként a következő idézet, az írótól magától: *„Mindenesetre nagyon szeretném, ha már a helyemre raknának. Még akkor is, ha valahol a második-harmadik sorban állnék. A fal mellett...”*

Az elvesztett otthon helyére kerülhet egy irodalmi vagy nyelvi „haza” (Karátson Endre kétkötetes memoárjának beszédes módon *Otthonok* a címe, *Retúrjegy* című kötetének alcíme pedig ez: *Jó lakásom az irodalomban*)¹ – de ez a kijelentés önmagában alig több szépen hangzó szólamnál. A kérdés számomra most inkább az, miért nem lehet egyszerűen azt mondani, bármiféle helyhatározó vagy helyre utaló jelző nélkül, hogy nyolcvan éves lett a kortárs magyar irodalom egyik kiemelkedő novellistája, az „életrajzi próza” művelője, a pályatársait is élénk figyelemmel követő magyar író? Vajon, ha nyugatinak és trópusinak nevezzük az ünnepelet, az többet jelent-e annál, mintha azt mondták volna az ötven éves Kosztolányira, hogy budapesti, ráadásul vízivárosi magyar író? Készöntünk? Nem szeretném bagatellizálni a besorolás jelentőségét, hiszen messze nem pusztán a lakhelyet rögzítjük akkor sem, ha vajdasági, felvidéki, erdélyi, kárpátaljai íróról beszélünk – az úgynevezett nyugati magyar irodalom pedig, így tanultuk, a határon túli irodalmi régiókhoz csatlakozik, ötödikként. Ugyanakkor a legkevésbé sem egyértelmű, hogy a nyugati magyar irodalom ugyanolyan szerveződésésként gondolható-e el, mint az előbbieket: az intézményrendszer, a folytonosság (pontosabban annak hiánya), az egymástól igen eltérő mintázatokat mutató hagyománytudat mind-mind az eltérést, és nem az azonosságot erősíti meg.

Ráadásul erősen kérdéses az úgynevezett nyugati magyar irodalom megújulási képessége is – Hites Sándor a *Magyar irodalom története*i harmadik kötetében, ahol a „száműzetés irodalmáról” ír, a következő idézettel indít, Kibédi Varga Árontól, 1975-ből: „*Pozitív szerepet csak akkor tölthetünk be, ha tudatosítjuk magunkban saját értékeinket, és nem úgy tekintjük magunkat, mint a magyarországi magyar kultúra sajnálatos módon kirekesztett és pusztulásra ítélt függvényét. Az összmagyar kultúra egyenjogú része csak akkor lehetünk, ha nemcsak kapunk, hanem adunk is, ha ez a kultúra nemcsak minket formál, hanem mi is arra törekszünk, hogy formáljuk, korrigáljuk azt a magyar kultúrát, amelynek akarva és akaratlanul is részesei vagyunk.*”² Először mindebből a „pusztulásra ítélt” szóösszetételre szeretném irányítani a figyelmet – később kitérek majd az „adok-kapok” viszonylatára is.

Olyan szóösszetételeket ugyanis, hogy „fiatal vajdasági irodalom”, „az erdélyi irodalom legújabb generációja”, teljes joggal használhatunk – azt viszont, hogy „fiatal nyugati magyar író”, aligha mondhatjuk. Egyelőre legalábbis semmiképp. Vajon új értelmet nyerhet-e a kategória, ha a Magyarországról mostanában kivándorló fiatalok művekkel jelentkeznek majd, szerte a világban? „Nyugati íróként” emlegethetjük-e, például, az egy ideje Izlandon élő Dunajcsik Mátyást? A fiatal „nyugati magyar irodalom” jelentkezett-e Kovács Eszternek a 2015-ös Ünnepi Könyvhétre megjelent, *Let's kifli!* című kötetével, amelyet kiadója, az Athenaeum, a *Magyarok külföldön* elnevezésű sorozata nyitódarabjaként reklámoz, és amelynek még a bemutatóját is Londonból közvetítették? Elutasítás és hüledezés helyett megéri végiggondolni, mennyiben nézhetünk az effajta új jelenségek felől másképp arra a kategóriára, amelyet Ferdinandyra is alkalmazni szoktunk. Töprengéseimet rögzítve talán ajándékot adhatok az írónak magának is: Ferdinandy Györgynél minduntalan visszatérő szólam ugyanis az, vajon mennyire lett része az egyetemes magyar irodalomnak, és mennyiben értik félre mindazok, akik őt egzotikumként látják és láttatják, a „kalandorságát” hangsúlyozzák.

1 Az előbbi a Jelenkor Kiadó adta ki, 2007-ben, az utóbbit a Kalligram, 2012-ben.

2 Hites Sándor, *A száműzetés próza-irodalmáról a 20. század második felében (1975: A hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciája a nyugati magyar irodalomról) = A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, Budapest, Gondolat, 2007, 701. Az idézet forrása: *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*, szerk. Pomogáts Béla, Budapest, Szépirodalmi, 1991, 351.

Kétségtelenül nehéz egy irodalmi esten vagy egy Ferdinandyval készített interjúban zárójelbe tenni azt a különös életutat, amely ugyan a Sashegytől indul, és oda is tér vissza, de Franciaországon és Spanyolországon át egészen Puerto Ricó-ig és Miamiig kanyarog. Már csak azért sem könnyű azt mondani, mindezt felejtjük el, kövessük az ottlíki intelmet, amely szerint „jobb, ha egy íróról csak a műveiből tud a világ”, mert ehhez az életúthoz akkor is közel jutunk, ha pusztán a Ferdinandy-műveket olvassuk. Ahogy Kovács Krisztina megállapította: „Nem segíti az önéletrajzi narratívától elszakadó olvasást az a tény sem, hogy az író több kötetének címlapján saját vagy családi képei szerepelnek (pl. A mosoly albuma, A francia völgény, A Pourtalés-kastély lakói), nem beszélve az alcímeik által is a dokumentumregények közé utasított szövegekről (A Pourtalés-kastély lakói, Dokumentum; A bolondok királya – tényregény).”³ Persze, legyenek bármire kíváncsiak az olvasók, tegyen bármit az író maga, leválaszthatjuk az életrajzi ént a szövegekről, és ha nem is sikerülne szétbontani azt, ami újra és újra összenőni látszik, akkor is lehetne a Ferdinandy-életművet az élet irodalomká írására tett kísérletként, vagyis nem az életről „szóló” forrásként olvasni. Belehelyezve ezzel a műveit egy olyan sorba, amelyben ott áll Márai az *Egy polgár vallomása*ival, Móricz az *Életem regényével* vagy akár Illyés Gyula a *Puszták népével*.

Hogy mi köze Ferdinandy írásmódjának Móriczéhoz, Illyéséhez vagy Máraiéhez? A Márai-párhuzamot még csak-csak meg lehet indokolni, hiszen, ha akarjuk, a „száműzetés”, az emigráció prózairodalmához sorolhatóak mindketten: és, ahogy Hites Sándor megjegyzi, ezt az irodalmi csoportot igen bizonytalan körvonalak határolják, ugyanis az „újabbkori magyar történelem akár emigrációs kiáramlások sorozataként is felfogható”.⁴ Persze, ha Ferdinandy novelláinak felépítését, sokszor párbeszédekkel és rövid, szikár mondatokkal építkező, kihagyásokkal tagolt prózanyelvét nézzük, akkor már nem érezzük ennyire evidensnek a Máraihoz kapcsolódását: de nincs több köze ebből a szempontból azokhoz a nyugati író társaihoz sem, akikkel pedig rendre együtt emlegetjük. Kétségtelen, hogy generációs kapcsolat, közös létélmény fűzi össze Ferdinandyt a többi Magyarországot 1956-ban elhagyó, írói pályáját idegen nyelvű környezetben elindító szerzővel, de a különbségek legalább ennyire jelentősek: az írásmódnak pedig nemcsak alkati meghatározottsága lehet (miként Ferdinandy hangsúlyozni szokta, a „lélegzetvétele”, a „bioritmusa” a rövid-prózára teszi alkalmassá), de az is komoly eltérést jelent, ki milyen befogadó kultúrában élte le az életet, milyen irodalmisággal találkozott, esetleg mit tanított, milyen nyelven írt értekező prózát. És erről sem lenne szabad megfeledkezünk, amikor egyetlen „határon túli” kupacba söprünk be mindenkit, aki nem Magyarországon él és írja a műveit.

És itt érdemes visszatérnem a Kibédi Varga-idézethez: a pályájuk nagy részét más nyelvű kultúrában eltöltő magyar írók nem pusztán új művekkel, egzotikus helyszínekkel vagy kalandos történetekkel gazdagítják a magyar irodalmat, de legalább annyira azzal is, hogy másfajta irodalmi hagyományhoz kapcsolódnak, mint magyarországi kortársaik. Másképpen ír az, akiben, kétnyelvűként élve mindennapjait, evidensen felmerül, már a mondatai összerakása közben is, a fordíthatóság. Igaz, az is lehetséges, hogy a világirodalmi párhuzamok hangoztatása csak „nyugati” szerzőink (kénytelen vagyok mindig idézőjelbe tenni ezt a jelzőt, hiszen „északiak” vagy „déliak” ugyanúgy vannak köztük) idegenségét erősíti meg, ha egyszer kevésbé ismert, kevésbé eleven Magyarországon az az irodalmiság, amely nekik elemien fontos.

Egy Hites Sándor monográfiáját némileg értetlenkedve, ám nagyon elgondolkodtató módon bíráló kritikában olvashattuk a következőt: „[...] a világirodalmi (E. T. A. Hoffmann,

3 Kovács Krisztina, *Emigráns pozícióból (Az idegenség alakzatai Ferdinandy György prózájában)*, Forrás, 2008. június, 116.

4 Hites, i. m., 701.

Kafka, Poe, Beckett, Borges, Gombrowicz, Nabokov, Robbe-Grillet) és magyar (Kosztolányi) előképek időnkénti elősorolását – leszámítva ugyanis a monográfia feltűnően tartózkodik bármiféle kontextus kijelölésétől – így, talán legfeltűnőbb példaként, a testiség fontosságáról vagy az abjekcióról beszélve nem is próbálja meghatározni az életmű viszonyát azokhoz a közelműltbeli művekhez, amelyek nyomán az ezekről szóló beszéd megkerülhetetlenül fontos kritikai szólamná vált. Ehelyett a monográfia Karátson egy-egy kötetével foglalkozó fejezetei az elszigetelt életműnek adják szövegközeli elemzését, melynek deskriptív alaptónusát az időről időre felbukkanó pozitív jelzők (»agyafúrt«, »szórakoztató«, »páratlan rafinériával és tudatossággal szerkesztett« stb.) színezik affirmatívóvá – ezek a jelzők azonban a fentiek értelmében nem kapcsolódnak olyan kontextusokhoz, amelyek irodalomtörténeti (vagy akár társadalmi, filozófiai stb.) értéküket megalapozná és biztosítaná; és igen jellemző módon az irodalomtudós Karátsonról szóló fejezet sem a tudományos irányzatok és trendek között helyezi el munkásságát, hanem főleg a saját poétikáját értelmező-alátámasztó témákat veszi sorra.⁵ Bármennyire megütheti a szerzőt és a monográfia tárgyát is az erőteljes bírálat (van még belőle a kritika szövegében), az első olvasás után érdemes átgondolni, milyen következtetéseket vonhatnak le belőle a „nyugatiak” és a velük foglalkozók, az irodalmi helyük kijelöléséért tenni próbálók.

Hogy sokat vagy keveset értünk-e el eddig, nem könnyű megmondani. A „nyugatiak” új könyveiről rendszeresen jelennek meg kritikák, ez kétségtelen. A *Magyar irodalom története*iben, mint idéztem már, külön fejezet szól a „száműzetés prózairodalmáról”. A Kalligram *Tegnap és ma* sorozatában van monográfia Ferdinandy Györgyről és Karátson Endréről, de már három éve kézbe vehették az olvasók például Sz. Molnár Szilvia Bujdosó Alpár intermedialis művészetéről szóló kötetét is. És vannak olyan értelmezések is, amelyekben egy nyugati szerzőt nem önmagával mérenek, és nem is a „sorstársaival” kötik össze: Fodor Péternek a sport és az irodalom kapcsolatáról szóló kötetében⁶, ahol szó esik többek közt Mészöly Miklósról, Kukorelly Endréről, Spiró Györgyről, külön fejezet foglalkozik Ferdinandyval. (A címe: *Élettörténet és közösségi identitás: futball és futás Ferdinandy György írásművészetében.*) És éppen ilyen elemzésből kellene még több: eszünkbe juthatna például Ferdinandy *Létállapot* című novellája vagy a *Vasárnap úr* című prózája (előbbi a 2014. július-augusztusi Kalligramban, utóbbi a *Kérdések Istenkéhez* című 2011-es kötetben jelent meg) Kun Árpád *Boldog észak* című regényéről gondolkozva, az időségek gondozásának, a nyugdíjasotthonoknak, a test romlásának tematizálása kapcsán. Felidéződhetne bennünk a *Lomtalanítás* című Ferdinandy-szöveg (a 2004-es *Kalandozások* című kötetből), amikor Györe Balázs frissen megjelent, *Halálom után eltűzleni!* című „anyabúcsúztató” kötetét olvassuk. Beszélhetnénk a *Chica* című, magyarul 2006-ban kiadott kötetéről akkor, amikor az irodalmi szociográfiákról, az írók által beszélgetéssel, vagy egy dialógusból monológga formált szövegfolyammal megszólaltatott, az irodalmon kívül rekedt férfiakról és nőkről kívánunk mondani valamit, Móricz Joó Györgyétől Csalog Zsolt Eszter néniéig.

Ferdinandy György egyfelől már régen megtalálta a helyét a magyar irodalomban. A „másfelől” talán várat még magára: de bízom benne, hogy egyre inkább ismerőssé válik majd ez a kedves, irodalmunkat gazdagító, most nyolcvanéves „idegen”.

5 Lengyel Imre Zsolt, *Egy szerény monográfia* (Hites Sándor: Karátson Endre), Jelenkor, 2012. április

6 Fodor Péter, *Térfélcseré. A sport irodalmi mediatitása a magyar késő modern és posztmodern elbeszélő prózában*, Budapest, Kijárát, 2009.